

Nationalism and Yugoslavia Pietera Trocha zanimljiva je knjiga koja nas upoznaje s (ne)mogućnostima izgradnje jugoslavenske nacije u međuraću. Njezina je dobra strana ta što na hladan, znanstveni način nastoji prodrijeti u bit koncepta jugoslavizma i njegova značenja za razne aktere koji su se njime koristili, pogotovo za krugove na vlasti i razne intelektualce. Ipak, za razliku od drugih sličnih naslova, koji ostaju u toj apstraktnoj sferi intelektualnih promišljanja i shvaćanja, ova se knjiga pita kako se jugoslavizam na razne načine transferirao na običan puk, koji su se pritom problemi javljali između proklamiranog i ostvarivog te zašto taj koncept nikada nije dobio široku potporu. Autor pritom naglašava kompleksnost tih problema, na koje ne nudi svugdje jedinstven odgovor. Uzeti u ruke ovu monografiju mogu svi oni koji su zainteresirani za probleme koji prate izgradnju država i nacija, posebice oni koji traže jasno određivanje uloge odgoja i obrazovanja, religije i pojedinaca koji sudjeluju u tim istim procesima. Zbog obrađenosti međuratne Jugoslavije, treba je svrstati uz bok mnogih drugih naslova kojima su strani autori, poput Christiana Axboea Nielsena, Andrewa Barucha Wachtela, Sabine Ramet, Vesne Drapac i dr., pokazivali svu kompleksnost iza pitanja poimanja, upotrebe i zloupotrebe koncepta jugoslavizma u monarhističkom razdoblju naše prošlosti.

Stipica Grgić

Barbanski i prošinski stradalnici u austrougarskim logorima

Samanta Paronić, Logori smrti. Potresna stvarnost barbanskih i prošinskih „evakuiraca“ (1914. – 1918.), Pula: Geaidea, 2015., 116 str.

Monografija mlade, prepoznatljivo nastupajuće istarske povjesničarke Samante Paronić *Logori smrti. Potresna stvarnost barbanskih i prošinskih „evakuiraca“ (1914. – 1918.)* o istarskom egzodusu 1914. – 1918., uzrokovanom vojno-strateškim potrebama Dvojne Monarhije, vrijedan je doprinos poznavanju dijela traumatičnih i tragičnih događaja istarske povijesti u vrijeme Velikog rata. Knjiga započinje uobičajenim Uvodnim napomenama, kurtoaznom Riječju zahvale i Predgovorom koji potpisuje prof. dr. Slaven Bertoša, ujedno i recenzent knjige. Bertoša, uz ostalo, piše: „Valja istaknuti činjenicu da je za područje Barbanštine i Proštine ovo prvo sustavno istraživanje i prva monografija o navedenoj problematici, koja donosi niz novih podataka koje je otkrila i zapisala autorica ove knjige“. Prof. dr. Nevio Šetić, drugi recenzent, u svojoj recenziji naglašava: „Prodirući u tamne zakutke istarske povijesti XX. stoljeća, ova monografska publikacija otvara pogled u turbulentno razdoblje obilježeno stradanjem velikog broja stanovništva u vrtlogu, do dana današnjega, u kolektivnoj mentalnoj svijesti nezaboravljenog egzodusa“.

Kroz deset poglavlja autorica nas vodi na dugi put bez sna, a za mnoge Barbance i Proštinare bez povratka, detaljno opisujući njihov život u brojnim logorima Austro-Ugarske Monarhije. Drama napuštanja zavičaja sa svim posljedicama, od onih gospodarskih, demografskih i općedruštvenih do osobnih i intimno-psiholoških, povezana je u smislenu

cjelinu te je analizirana metodologijom povijesne struke i obogaćena interdisciplinarnim pristupom.

Prije zavrivanja u organizaciju života u logorima smrti, njihovu arhitektonsku strukturu, materijalnu oskudicu i duhovnu patnju uzrokovanu prisilnim iskorjenjivanjem iz zavičaja, što je i središnja tema knjige, Samanta Paronić je u prvim dvama poglavljima prikazala značenje novina *Naša sloga*, *Polaer Tagblat* i *Hrvatski list* kao nacionalno-preporodnih listova te vrijednost informacija koje donose o evakuircima i njihovim sudbinama. Ovo se posebno odnosi na *Hrvatski list*, kojim će se autorica kasnije obilatno koristiti kao izvorom za analizu života Proštinarina i Barbanaca u logorima. O tome piše: „Na temelju proučavanja priloga u *Hrvatskom listu* nastoji se na vidjelo iznijeti iznimno potesna, no povijesno prešućena istina o barbanskim i proštinskim stardalnicima, nasilno otrgnutima iz rodnog zavičaja i prepuštenima vrtlogu rata, bespomoćnosti i smrti, te time ukazati na mračno naličje ondašnje stvarnosti“. Potom slijedi analiza zakonskih uređaba kojima se regulirao prelazak iz civilnog u ratno stanje. Najkraće se radilo ili o redukciji ili, češće, o ukidanju ustavnih sloboda. U skladu s onom latinskom *Salus patriae suprema lex esto*. (Spas domovine neka bude vrhovni zakon.), ma što to značilo, zakonima je trebalo svakodnevnicu podvrgnuti ratnim uvjetima i ciljevima. Autorica minuciozno analizira te zakone i posljedice njihove primjene. Ukratko, ustavne slobode i civilno zakonodavstvo suspendirani su, započeo je rat sa svim posljedicama i za one koji nisu bili izravno uključeni u ratna zbivanja. Treće poglavlje govori o uzrocima i počecima iseljavanja. Ulaskom Italije u rat na strani Antante u svibnju 1915. godine, mjesec dana nakon što su joj Londonskim ugovorom zadovoljeni teritorijalni apetiti, Austro-Ugarska je aktivirala ranije stvoreni plan o evakuaciji stanovništva iz pulskog kotara. Naime, priklanjanjem Italije silama Antante izglednom postaje opasnost da Italija prodre u Istru i blokira Pulu – glavnu ratnu luku Monarhije. U vezi s iznesenim nalazi se i više zanimljivih podataka o svemu onome što Dvojna Monarhija, pritisnuta događajima, poduzima kako bi imala odriježene ruke za ratne operacije. Svakako je najznačajniji proglas donesen 23. svibnja 1915., na dan kad je Italija objavila rat Austro-Ugarskoj. Stanovnicima sjeverno od crte Barbariga – Vodnjan – Muntić – Valtura, uključujući i stanovništvo grada Rovinja, zapovijeda se da napuste mjesto boravka. Duga kolona izbjeglica krenula je tako vlakovima u vagonima namijenjenima prijevozu stoke. Do prvog odredišta, logora Wagna kod Leibniza, odakle ih se raspoređivalo u druge logore, putovalo se dva dana.

Poštujući geografsku logiku u praćenju puta i razmještaja evakuiraca, autorica se najprije zaustavlja u Ugarskoj, gdje se izbjeglice negostoljubivo dočekalo; domicilno stanovništvo smatralo ih je Srbima, krivcima za izbijanje rata. Na temelju zapisa očevidaca o crtana je sumorna stvarnost istarskih evakuiraca s kojima su se našli i neki njihovi svećenici kako bi im pružili utjehu vjere, ali i olakšali svakodnevne materijalno-egzistencijalne probleme. Na tom je planu jasno istaknuto zauzimanje porečkog i pulskog biskupa Trifonea Pederzollija. Zbog neizdrživih prilika u Ugarskoj velik broj evakuiraca prebačen je u logore u Austriji. Detaljno su opisani veliki logori u Wagni i Gmündu. Nehigijenski uvjeti, slaba prehrana, neadekvatna zdravstvena zaštita te pojava zaraznih bolesti prozročili su veliku smrtnost – mnogi su ondje završili svoj ovozemaljski hod. Organizacija školske nastave i dječjih vrtića te podizanje sakralnih objekata bili su samo kap u moru bijede koja je „vapila do neba“. U Wagni se nalazilo 120 baraka, 22 kuhinje u kojima se pripremala hrana za 1.000 osoba, tri javne kupaonice kojima se moglo koristiti 2.500 osoba i praonica rublja. Od 16.660 evakuiraca, u logoru ih je umrlo 2.600. Veći po kapacitetu bio je logor

Gmünd, blizu austrijsko-češke granice, gdje su se na površini od 54.000 km² nalazile 144 barake. Precizno su pobrojena sva istarska naselja, njih ukupno 62, iz kojih su evakuirani bili smješteni u ovom logoru, kao i ostala mjesta u Austriji u kojima su boravili.

I u tkanju slike života evakuiraca u Moravskoj korišteni su brojni izvori. Prvo na što autorica ukazuje jesu povoljniji životni uvjeti evakuiraca u ovom dijelu Monarhije i srdačan doček tamošnjeg stanovništva, što može biti posljedica sve isticanije ideje o potrebi slavenske uzajamnosti kao brane pangermanskim idejama. Locirana su mjesta u kojima su bili smješteni evakuirani stanovnici iz Proštine i ona gdje su bili raspoređeni oni s Barbanštine. Posebno je zanimljiv onaj dio koji govori o rođenjima i smrtima u logorima u Moravskoj. Za novorođenčad navodilo se ime roditelja, kuma, krstitelja i babice, a za umrle dob i uzrok smrti. Kip Presvetog Srca Isusova, koji je štinjanski župnik Antun Ginić nabavio i pred kojim su se evakuirani molili, kasnije je s povratnicima stigao u Istru i do danas se, kao dragocjena relikvija, čuva na Staroj Stanciji. Analiza stanja evakuiraca završava opisom situacije u Češkoj, kamo prvi evakuirani – Proštinari – dolaze u svibnju 1915. Početkom siječnja 1916. u Češku stiže nova skupina od 2.000 raseljenika. Teškoće u kojima su živjeli zorno ilustrira i podatak da je u dvama naseljima u roku od osam mjeseci umrlo 2.320 evakuiraca.

Iz današnje je perspektive teško ocjenjivati mjere državne brige o evakuiranim. Ona izvana po svemu izgleda nedostatnom i sekundarnom. Poglavlje „Briga državnih vlasti za evakuirane“ svjedoči o tome kako je država osnivanjem odbora i preciznom zakonskom regulativom nastojala, s jedne strane, olakšati život evakuiranim, a s druge spriječiti samovolju pojedinaca ili skupina u određivanju mjesta boravka. Jasno, kad je sve išlo za frontu, život nekakvih slavenskih izbjeglica nije mogao zauzeti takvo mjesto u kojem bi se vodilo računa o minimumu njihovih egzistencijalnih potreba, a o poštivanju njihova ljudskog dostojanstva da i ne govorimo. Parafrazirajući Balotu, mogli bismo reći: što se dalekog cara u Beču ticala patnja malog čovjeka iz, za njega, daleke istarske zabiti?

Budući da je državna skrb u područjima odakle su potjecali evakuirani bila nedostatna, organizirali su se razni oblici prikupljanja pomoći kako bi im se olakšala tegobna svakodnevnica. Tom problematikom bavi se 9. poglavlje naslovljeno „Prikupljanje pomoći – intervencija istaknutih političkih prvaka i svećenika“. U organizaciju prikupljanja pomoći bili su uključeni institucije i pojedinci. Među institucijama spomenuti su: uredništvo listova *Hrvatski list* i *Polaer Tagblatt*, Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, Središnji odbor za bjegunce s Juga u Beču, Jugoslavenski klub, Porečka i Pulska biskupija, neke župe u Biskupiji, ali i dvije izvan nje – Barbat na otoku Rabu (Krčka biskupija) i Krilo Jesenica (Splitsko-makarska biskupija). Među pojedincima izdvajaju se: porečki i pulski biskup Trifone Pederzoli, narodni zastupnici Ivan Cukon i Josip Stihović, prepozit pulskog kaptola Josip Wiesinger, krnički i mutvoranski župnik Pavao Dimitrije Ćurković te čitav niz drugih znanih i manje znanih pojedinaca. Svi oni su bili milosrdni Samaritanci koji su tražili načine kako bi pomogli sunarodnjacima, izmučenima i izranjenima na putovima iseljeničkog života.

Svoj hod s južnoistarskim evakuiranim autorica završava prikazom njihova povratka i posljedicama evakuacije za cjelokupnu istarsku društvenu zbilju. Ako je proces odlaska bio mučan i traumatičan, ni povratak nije bio ništa bezbolniji. Bio je opterećen administrativnim zavrzlamama, bešćutnošću i sporošću državne birokracije, kao i osobnim dilemama – vratiti se, izgubiti državnu potporu i prihvatiti nesigurnu svakodnevnicu ili ostati u logoru uz sigurnost „egipatskih lonaca“? Vremenski okvir od 6. veljače 1916., kada je

Zapovjedništvo ratne luke Pula dopustilo da se raseljenici iz općina Kanfanar, Svetvinčenat i Barban te naselja Golaš, Krmed i Krnica mogu vratiti u svoja prebivališta, dok se oni iz ostalih općina mogu naseliti u sjevernu Istru, ali uz upozorenje da će takvi izgubiti državnu potporu, do potpisivanja primirja između Austro-Ugarske i Italije 3. studenoga, kada je omogućen povratak svim evakuircima, ispunjen je mozaičnom slikom brojnih nastojanja za osiguranjem što bržeg povratka u zavičaj. Ovdje je naglašena egzistencijalna nesigurnost koju je donosio povratak, zbog čega većina 1916./1917. odlučuje ostati u kakvoj-takvoj sigurnosti logora. Poglavlje završava povratkom evakuiraca u rodni kraj. Polja su bila zapuštena, njive zarasle korovom, kuće devastirane, a vinogradi propali. Mnogi su otišli kao dobrostojeći seljaci, a vratili su se u rodna sela kao nevoljnici, puni tuge i tjeskobe. Trebalo se suočiti s krutom poslijeratnom stvarnošću. Tako je počelo ispisivanje nove stranice zavičajne povijesti. Možda to bude tema neke nove autoričine studije.

Na samome kraju knjige nalaze se: Zaključak, sažeci na hrvatskom, engleskom, talijanskom i njemačkom jeziku, popis korištenih izvora i literature te autoričin životopis.

Knjiga *Logori smrti. Potresna stvarnost barbanskih i proštinskih „evakuiraca“ (1914. – 1918.)* autorsko je djelo (monografija) pisano metodologijom uobičajenom u povijesnoj znanosti te predstavlja izvornu znanstvenu studiju na hrvatskom jeziku. Zato je opravdano nadati se da će naći put ne samo do znanstvene javnosti, nego i do šireg kruga čitatelja.

Stipan Trogrlić

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

48

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2016.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 48

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Željko Holjevac

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor

Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Dražen Nemet (engleski / English)

Tisak

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

RADOVI 48

ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU